

לנקום קרא לו כעס ונימק זאת באומרו: כי גבלה משום שמעשה זה והדומה לו נקרא גבלה משום שהוא ביטול הדת (?) וכמו שאמר (ירמיהו כט, כג): יען אשר עשו גבלה בישראל ואמר (דברים כב, כא): כי עשתה גבלה בישראל לזנות ואמר על אנשי הגבעה (שופטים כ, ו): כי עשו זמה וגבלה ואומרו: וכן לא יעשה איסור... וכפי שאמרה תמר לאמנון (שמואל ב יג, יב): אל אחי אל תענני כי לא יעשה [כן בישראל] בתיאור זה ביאור קל וחומר...

(ח) ... שמשון לאביו (שופטים יד, ג, ד): אותה קח לי כי תאנה [הוא מבקש מפלשתים] וכבר דמתה פנייה זו לדוגמה... יואש לאמציה (מלכים ב יד, ט): החוח אשר בלבנון שלח ולפי יואש... דומה לפניית אמציה... נמשלים בקוצים כאומרו (שמואל ב כג, ו) ובליעל כקוץ ואומרו (מלכים ב יד, ט) אל הארז כמו שאמר (תהלים צב, יג): כארז בלבנון ישגה ואומרו (מלכים שם): ותעבר חית השדה...<sup>114</sup> עשו בשכם ובחמור ואם נמשלים... ואומרו... נתן את בתינו לכם...<sup>115</sup> (פ) ...<sup>116</sup> יושבת. ואמרו: שבו וסחרוה, רוצה לומר: המסחר בארץ ע"י הנשיאה (ההבאה) ממנה ואליה... זה הפקת תועלת בארץ וראשות בה, דוגמת אמרו (ישעי' כג, ח): אשר [סחרית] שרים. [ואמרו]: והאחוז בה, רוצה לומר תבעלות של האחוזות והבתים<sup>117</sup>, וכאמרו: (בראשית מז, כז): ויאחזו בה ויפרו. וזה מוכיח שהוא לא היה מתיר את המסחר... בזה אלא לבן הארץ או למי שיבחר בו<sup>118</sup>.

#### הפסוקים לפי התרגום הערבי

אח"כ אמר<sup>119</sup>: (יא): ויאמר. ואמר שכם לאביה ואחיה אם מצאתי חן אצלכם. (יב) הרבו. (יג) ויענו. (יד) ויאמרו. (טו) בזאת.

הפסוקים לד, טז—כד לפי התרגום הערבי

- (טז) ... וניקה את בנותיכם אלינו ונשב אתכם ונהיה עם אחד.  
 (יז) ואם לא. אם לא תקבלו מאתנו ולא תמולו הרי שניקה את בתנו ונלך.  
 (יח) וייטבו. וייטבו דבריהם בעיני חמור ובעיני שכם בן חמור.  
 (יט) ולא אתר. ולא אתר הנער לעשות את הדבר משום שהוא היה רוצה את בת יעקב והוא הנכבד במשפחת ביתו.  
 (כ) ויבא. ובאו חמור ושכם בנו אל מקום אסיפת העיר ודיברו לפני אנשי העיר לאמור.  
 (כא) האנשים. האנשים הללו שלמים הם אתנו וישבו בארץ ויסחרו בה והארץ רחבה היא לפנייהם ואת בנותיהם נקה לנו... אליהם.  
 (כב) אך. אך בזאת יאותו האנשים לשבת אתנו שנהיה עם אחד שנימול אצלנו כל זכר כפי שהם נימולים.  
 (כג) מקניהם. מקניהם... ושאר בהמתם הלא הם לנו... להם שישבו אתנו.  
 (כד) וישמעו. וקיבלו את דברי חמור ודברי שכם בנו כל יוצא שער עירם ונימולו כל זכר מכלל יוצאי שער עירם.

<sup>114</sup> ב"ר פ' ג: החוח אשר בלבנון זה חמור אבי שכם. שלח אל הארז אשר בלבנון זה יעקב; תנה את בתך לבני. שכם בני חשקה נפשו בביתם. ותעבור חית השדה אשר בלבנון ותרמוס את החוח וכו'. וראה תנחומא וישלח, ז תנחומא ב, טו, וברייתא דל"ב מדות, מדה כו ממשל כ"צד.

אלאנתקאם סמאה גצ'ב ועלל דלך בקו כי נבלה לאן הדא אלפעל ומא שאבתה יסמא נבלה לאנה סקוט דיאנה וכק יען אשר עשו נבלה בישראל וקאל כי עשתה נבלה ביש' לזנות וקאל ען אתה אלגבעה כי עשו זמה ונבלה וקו' וכן לא יעשה נהיא... וכ' קאלת תמר לאמנון א' אחי אל תענני כי לא יע'... מן וצף ד'לך שרח קל וחומר... שמשון לאביו אתה קח לי כי תאנה [הוא מבקש מפלשתים] וקד שאבתה הד'ה אלכ'טבה אלמת'ל אלד'י... יואש לאמציה תחזות אשר בלבנון שלח ועלי... יואש... שבה כ'טאב אמציה... ממת'לין באלשוך כ'ק' ובליעל כקוץ וקו' אל הארז כ'ק' כארז בלבנון ישגה וקו' ותעבר חית השדה... פעלו בשכם וחומר ואמא ממת'לין... וקולה... סנדפע בנאתנא אליכם<sup>115</sup>... יושבת וקו' שבו וסחרות יעני אלתיג'ארה פי אלבלד באלחמל [מנה?] ואלית... דלך אנתפאע באלבלד וריאסה פיה נחו קו' אשר [סחרית] שרים [וקו'] והאחזו בה יעני מלך אלצ'יאע ואלמנאזל וכקו'... וי[אחזו] בה ויפרו והד'א ידל עלי אנה לם יכן יטלק אלתיג'אר[ה]... [ד']לך אלא לבלדי או למן יכ'תארה.

### תרגום פסוקים לד, יא—כד

תם קאל<sup>119</sup> (יא) ויאמר וקאל שכם לאביהא ואכותהא אן וג'דת חט' ענדכם : (יב) הרבו (יג) ויענו: (יד) ויאמרו: (טו) בזאת: (טז) ... ונאכ'ד' בנאתכם אלינא ונקים מעכם פנציר שעבא ואחדא. (יז) ואם לא. ואן לם תקבלו מנא ותכ'תננו ונאכ'ד' בנתנא ונמצ'י. (יח) וייטבו. פחסנת אקואלהם ענד חמור וענד שכם בן חמור. (יט) ולא אחר ולם יוכ'ר אלגלאם יפעל אלאמר לאנה מרידא לאבנה יעקב והו אשרף אל ביתה. (כ) ויבא. ודכ'ל חמור ושכם אבנה אלי מג'מע אלקריה וכ'אטבא אתה אלקריה קאילין. (כא) האנשים. האולי אלקום מסאלמין לנא פיקימו פי אלארץ' פיתג'רו פיהא ואלארץ' פואסעה אלמכאן בין ידיהם פבנאתהם נאכ'ד' לנא... אליהם. (כב) אך. בל ד'לך יסתג'וב (?) אלקום ללג'לאס ענדא (?) פנציר שעבא ואחדא באן נכ'תן לנא כל ד'פר כמא הם מכ'תת[נ]ין. (כג) מקניהם. מואשהם [...]. אבהם וסאיר בהאמהם אליס (?) לנא הי... להם ליקימו מענא. (כד) וישמעו. פקבל מן חמור ומן שכם אבנה כל כ'ארג' באב קריתהמא פאכ'תתן כל ד'כר מן ג'מיע אלכ'ארג'ין באב קריתהמא.

115 חסר בכתב יד פריז. בדף או בדפים החסרים היה המשך הפירוש לפסוק ת, ט, והתחלת פסוק י. הפירוש לסוף פסוק שלפנינו הוא לפי כת"י קמברידג' <sup>2191</sup>.

116 התחלת הביאור על הפסוק חסר.

117 השווה בראשית רבתי : "ואתנו תשוב, מכאן אתה למד שלא הניחוהו לישב בתוך העיר".

118 כן בספורנו.

119 המלים : "אח"כ אמר...". שבכ"י, זה הם ראשי פסוקים לתרגום פסוקים יא—טו אבל התרגום חסר, מלבד לתחלת פסוק יא, ותחלת פסוקים כג—כד. אחרי פסוק טו, כתובה המלה, "והתחתנו" שהיא תחלת פסוק ט, וזה מותר. כך דרכו של הסופר הזה לדלג על התרגום, וכן ראה להלן לו, א—ז שהקטע הוא ג"כ כ"י קמברידג' <sup>2191</sup>. ראה הערה 213. גם שם נזכרו רק ראשי פסוקים בלי תרגום. מכאן למדנו שהתרגום בקטע זה היה לפסוקים יא עד כד, אולם התרגום במלואו נמצא בכ"י פריז מתחלת פסוק טז עד כד. ההמשך הוא לפי כת"י פריז.

## פירוש

(יא) [כבר ידענו את דברי] חמור להם באומרו: וידבר חמור ואומרו [כאן] ויאמר שכם משום שהוא לא הסתפק בפניית אביו בדבר זה<sup>120</sup>. ואומרו אמצא חן בעיניכם סובל שני מובנים האחד מהם אם אתם רוצים בי ומצאתי חן בעיניכם הרי אני אוסיף לכם רצון במתנות ובדורונות ויחייב זה הפכו אם אתם מתנזרים הרי שלא יועילו לי דורונותי<sup>121</sup>. ולא היה ליעקב אבינו ולא לשבטים הרצון בו ולא במה שהעניק וכמו שאמר על שאול (שמואל א יח, כה): אין חפץ למלך [במהר] והשני שהוא חשב במה שהעניק למצוא בו חן בעיניהם בדומה לאומרו (משלי יז, ח): אבן חן השחד. ושהוא יגיעו לרצונו וחפצו כמו שאמר (משלי יח, טז): מתן אדם [ירחיב לו].

(יב) ועשה<sup>122</sup> ועשה את ההענקה שני חלקים: מהר ומתן. ואשר למותר הרי הוא זה שעל ידו יתקיימו הנישואים (שמות כב טו): מותר (!) ימחרנה לו לאשה; ואמר (שם שם, טז): כסף ישקול והם כ"ה דרהם לבתולה וי"ב לבעולה<sup>123</sup>. והמתן הרי הוא המתנה, וכמו שאמרו (ב"ב ט ה): השולח סבלונות לבית חמיו<sup>124</sup>. וזו הוכחה שה[אומות] לפני מתן תורה היו משתמשים במותר ובמתן. וזוהי מצות מן המצוות שהיו האומות מצווים עליהן, חוץ ממה שנתייחד בו אברהם וזרעו, והיא שאמרו רבותינו (חולין צב א): שלשים מצות נצטוו בני נח<sup>125</sup>, והן לפי [ד'] חלקים: מקצתן בצווים ובאיסורים בלבד, ומקצתן ברמז נסמך אל מחייבי השכל בהן, ומקצתן השגנו אותן מתוך היענשם עליהן, והחכם [הצודק] לא יעניש אלא על מה שכבר אסר אותו, והבורא יתגדל ויתעלה חכם צודק, וראינו שהוא כבר הענישם והאמננו שהוא לא הענישם<sup>126</sup> [אלא לפי הראוי וכמאמר אבותינו (סנהדרין נו ב): לא ענש אלא

120 השווה לקח טוב: התציף פניו ודבר הוא בעצמו.

121 השווה שני טעמים בצרור המור: אמצא חן בעיניכם, כלומר איני מבקש מכם כלום אלא שאמצא חן בעיניכם, ושתראו לי פנים שוחקות... או שאמר אמצא חן בעיניכם, כלומר אני רואה דברי אבי שאין הדין עמי לאנוס האשה ולשכב עמה ולהתחתן אחר, ולכן אני שואל מכם דרך חן ותסד ולא מתורת דין ומנהג.

122 מן הקטע הזה המונה ל' מצוות בני נח לנו שלשה כתבי יד שונים, ואלו הם: (א) כ"י פריז כ"ח (=כ"י, א); (ב) כ"י קמברידג Arabic 21 (=כ"י, ב); (ג) כ"י בודפשט 260a, 260b (=כ"י, ג). עיקרי הדברים הם לפי כ"י פריז, עם תקונים והשלמות לפי כ"י האחרים. בכ"י כ"ח פריז, שלשים המצוות הן בכ"י לפי המספרים דלקמן: הקדמה בכ"י מס' II A13; מצוות א—יד בכ"י מס' II A12; מצוות טו—בכ"י מס' II A13. הגאון מבאר, מהר', כתובה, כביאורו של רש"י, המקור הוא במכילתא משפטים פ"ז: מהר' ימחרנה לו לאשה (שמות כב טו) ואין מהר' אלא כתובה, שנאמר: הרבו עלי מאד מהר ומתן וגו', והשווה רמב"ן כאן, וראה תורה שלמה פרשת משפטים שם אות שי, והשווה בראשית רבה פרשה פ, ז, מהדורת אלבק עמ' 960: מהר—פרנון, ומתן—פראפורנון, כלומר, כתובה ותוספות כתובה.

123 בתשובת הגאונים שערי צדק ס"ב כב דף נח. תשובת שר שלום: „ומנהג שלכם שאתם גובין לבתולה ארבע מאות וזו אם נהגתם כלכם הרשות בידכם, כל מה שקבלתם על עצמכם קיים וכו' אבל המנהג בשתי ישיבות גובין לבתולה מאתיים ולא למנהג מנה, שהן שמונה שמונה לכל מטבע, שהרי כאן לבתולה עשרים וחמשה זוזים של כסף, משקל עשרים וחמשה זוזים של כסף, משקל עשרים וחמשה זוזים של כסף, וראה דברי רב שמואל בן חפני המובאים בפירוש רבינו נתן ראש ישיבה על המשנה כתובות

פירוש

... פנא כ'טאב חמור להם כקו' וידבר חמור פקו' ויאמר שכם אנה לם יכתפי בכ'טאב אביה פי ד'לך פקו' אמצא חן בעיניכם יחתמל מענאיין אחדהמא אן כנתם ראגבין פיי וכאן לי ענדכם חט' פאנא אזידכם רגבה באלעטאיא ואלמואהב ויוג'ב ד'לך עכסה אנכם אן כנתם זאהדין פלא תנפעני מואהבי. ולם תכון ליעקב אבינו ולא ללשכטים חגבה פיה ולא פימא בד'לה וכ'ק' ען שאול אין חפץ למלך. ואלב' אנה ט'ן פי מא בד'לה וגו'ד אלחט' ענדהם בה שביה בקו' אבן חן השחד ואנה יוצלת אלי מראדה ובגיתה כ'ק' מתן אדם. וג'על אלמבד'ול קסמין מהר ומתן פאמא מהר פהו אלד'י תנעקד בה אלווג'יה מהור ימהרנה לו לאשה. וקאל כסף ישקול והי כ"ה דרהמא ללבכר וי"ב דרהמא ללתייב ואלמתן פהו אלעטא וכ"ק השולח סבלונות לבית חמיו והד'א דליל עלי אן אל... קבל מתן תורה כאנו יסתעמלו אלמוהר ואלמתן והד'ה מצוה מן אלמצות כאנו אלאומות מאמורין בהא גיר מא אכ'חץ בה אברהם ונסלת והי אלתי קאלו רבותינו שלשים מצות נצטוו בני נח והי עלי [ד'] אקסאם פבעצ'הא באואמר ובנואהי מג'רדה ובעצ'הא ברמו מצ'אפא אלי מוג'באת אלעקול פיהא. ובעצ'הא

דברי חכמים

פ"י מ"ד תוצאת, אל המקורות ירושלים. „והוא שאם היה העובון מאתים דינר, בעלת המאה לוקחת חמשים ובעלת המאתים ובעלת הג' מאות לוקחות כל אחת ג' דינרין זהב. מחיר כל דינר זהב כ"ה דינרין, שמחיר כל הדינרין ק"ן בדיוק". וראה אוצר הגאונים לכתובות, חלק התשובות (דף יב א) עמ' 44. ובתשובות הגאונים הרכבי סי' ר עמ' 97: מנהג כולה אפריקיא, תוספת דכתבי בכתובות דילהון דזכר קצוב הוא, אין מוסיפין לעשירה ולא פוחתין לעניה אלא כלן שוות, עיקר כ"ה ותוספת שע"ה. וראה החלוקים שבין אנשי המזרח ובני ארץ ישראל, מ. מרגליות עמ' 102 ותלצה, אוצר הגאונים לכתובות (טז ב) עמ' 51 ואוצר חלוף מנהגים לב"מ לוין, עמ' 18. לפי מקורות אלה הדרהם הוא וזו, וכן ראה צוקר בספרו השגת ר' מבשר הלוי על רב סעדיה גאון עמ' 90 הערה 118. לפי רס"ג מובא בפירושו ר' אברהם ב"ר שלמה לגביאים ראשונים, בספר סעדיה אקדמיה האמריקאית למחקר יהודי, גיו יורק עמ' 120, הדרהם הוא שקל כסף. והשווה אוצר הגאונים מסכת קידושין עמ' 20. באור דברי הגאון לפנינו הוא, שכ"ה דרהם הם המאתים לבתולה שבמשנה כתובות ה, א. המטבע שבמשנה הוא שמונה פעם המטבע שבימיו. ראה מרגליות החלוקים שם, 104 הערה 17, וחלוף מנהגים, מילר ווין תרל"ה עמ' 13.

124 ראה רמב"ן כאן: מהר ומתן, „מהר — כתובה, שהוא הדבר הנתן לבתולה, כדכתיב: כמהר הבתולות והם סבלנות שהבתורים שולחים לבתולות כאשר ישאו אותן. ומתן — מגדנות או כסף וזהב לאביה ולאחיה". הגאון תירגם כפי שתירגם רס"ג.

125 ראה מקורות מקבילים במאמרי „שלשים מצוות של בני נח לרשב"ח גאון", „סיני". כרך ע"ב חוב' ד-ה, טבת—שבט תשל"ג, עמ' רו—רוז והערה 8. והשווה שמות רבה ל, ט. נתן לאדם ו' מצוות, הוסיף לנח אחת, לאברהם ח' ליעקב ט. יש לציין דעת קראים שסברו שכל המצוות היו נתונות מזמן בריאת העולם, ראה „על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 448—449. וראה מה שכתבתי במבוא בענין ל' מצוות.

126 פה חסרות בכ"י זה בערך שלוש שורות, שכוסו ע"י גיר וצולמו כך, והושלמו על פי כתב-יד ב. וכן כל המלים הבאות במרובעות הושלמו על פי כתב יד ב, או כת"י ג. נראה שארבעת הכללים של הגאון הם לעומת שלש הגדרות של רס"ג, במאמרי הנ"ל.

אם כן הוזהיר<sup>127</sup>. והשגנו מקצתם מקיומם אותן. ועם זאת לא סדרן הכתוב בכמויותיהן [...]. כמו המצוות שנאמרו בסיני ולא היה (?) [ולא הבדיל בינו] שנדע על אודות זה התאמה או שינוי. [מהן ג'] ייחוד השם ואיסור עבודה זרה וברכת השם תחת אמרו (בר' ב טז): „ויצו ה' אלהים על האדם<sup>128</sup>. ד': תתפילה, על-פי מאמרו לאבימלך (שם כ ז): „ותפלל בעדך“, ולולא היה יודע את התפילה לא היה חפץ בה מצידו<sup>129</sup>. והה': האיסור על ושבועת שקר, כאמרו (שם כא כג): „ועתה השבעה לי באלהים“. ואילו היה מאמין שמותר להפר את השבועות, לא היה דורש אותן<sup>130</sup>. והו': האיסור על הריגת האדם את עצמו, מתוך מאמרו (?) (שם ט ה): „ואך את דמכם<sup>131</sup> וגו'. והז': האיסור על הריגת האדם את זולתו, כמו שאמר (שם שם ו): „שופך דם האדם<sup>132</sup>. והח': איסור אשת איש ממאמרו (שם כ ג): „והיא בעולת בעל<sup>133</sup>. והט': עריכת הנישואים על-ידי מוהר ומתן<sup>134</sup>. והי': האחות, כמו שאמר (שם יב יג): „אמרי נא אחותי את<sup>135</sup>. והי"א והי"ב: האיסור על משכב זכור והרבעת בהמה, כמו שאמר (שם ב כד): „ודבק באשתו ולא בזכור, באשה ולא בבהמה וחיה<sup>136</sup>. וזה לאו הבא מכלל עשה, כוונתי — האיסור המוסק מן הציווי<sup>137</sup>.

127 ראה אמונות ודעות, המאמר הרביעי, פרק ה, מהדורת הרב י' קאפח עמ' קנט: „אלו היה אפשר שיתן לו שכר על מה שלא צוהו, היה אפשר שיענישוהו על מה שלא הוזהירו, והרי יהיה זה עול“. וראה תוספתא עבודה זרה פ"ט ה"ד, מהדורת צוקרמנדל עמ' 474: „אפשר שהכתוב ענש עד שלא יזהיר — אלא מזהיר ואחר כך ענש, מלמד שהזהיר“.

128 ראה סנהדרין נו ב: ויצו ה' אלהים וגו' ה' זו ברכת השם וכו', אלהים זו עבודת כוכבים. אבל יחיד לא נזכר. וכן במקורות מקבילים, ראה ב"ר טז טז, תיאודור-אלבק עמ' 149—150, ותורה שלמה בראשית וב טז, אות רל; ט ג אות יג. גם הרמ"ע מפאנו לא הזכיר יחיד, וראה סדר עולם רבה פ"ה מהדורת רטנר עמ' יג הערה כג גירסא „יחיד ה' " במקום „ברכת השם“, וראה תוס' סנהדרין סג, ב, ד"ה אסור, שכתבו שבני נח לא נצטוו על השיתוף. ובתוספות בכורות ב ב, ד"ה שמא, וכן ברבינו ירוחם נתיב שבעה עשר ח"ה דף קנט ע"ג, אולם ראה שו"ת נדע ביהודה מהדורא תנינא חלק יו"ד סי' קמח, המבאר דברי תוספות, שרק בשבועה אין שיתוף אסור בבני נח מפני שעושים את זה רק מפני הכבוד אבל בעובד לה' בשיתוף דבר אחר — חייב. מדברי הגאון שלפנינו יש לנו מקור על איסור שיתוף בבני נח, וראה משנת רבי אליעזר, פרשה ששית עמ' 121 „... אבל אם עשו שבע מצוות ואמרו מפי פלוגי שמענו, או מדעת עצמו, שכך הדעת מכרעת, או ששיתפו שם ע"ז, אם עשו כל התורה כולה, אין לוקחין שכרן אלא בעולם הזה“. משמע, ששיתוף כשהוא לעצמו אינו מן האסורים לבני נח. וראה תורה שלמה שמות כ, אות קיח, שלפי הלימוד בסנהדרין שם, שהיא דעת ר' יוחנן, אלהים זו עבודת כוכבים וכן הוא אומר: לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות כ ג) זה כולל גם שיתוף, והשווה שאילתות פ' יתרו תחילת שאילתא נב, והעמק שאילה שם. ועי' עוד תורה שלמה, שם, אות קכד. ושטת רס"ג היא שגר תושב אינו מצווה על השיתוף. כך משמע מדברי אבן עזרא בפירושו הקצר לשמות כב, כ שמביא את דברי הרס"ג. וראה צוקר, על תרגום רס"ג עמ' 347 הערה 63.

129 גם רס"ג בפירושו לבראשית מזכיר תפילה שנהגו בה קין והבל. ראה במאמרי הנ"ל וראה בספרו של הרב קאפח, שם, עמ' קעב מדברי רס"ג: „והשאלה השנית, אם בקרבנות סבת קבלת האחד ואי קבלת השני, אבל מה היא סבת קבלת תפלתו של אחד האישים. הללו ואי קבלת תפלת השני, שהר"א אמר ואל הבל ואל מנחתו, ואל קין ואל מנחתו“. רס"ג רואה במלים, אל הבל' רמז לתפילה.

130 ראה משנה למלך רמב"ם הל' מלכים פ"י ה"ז, שכוון לדעת הגאון בדיוקו מאבימלך שבו

אדרכנאהא ען עקאבהם עליהא ואלחכים [אלעאדל] לא יעאקב אלא עמא קד נהא ענה ואלבארי ג'ל ועז חכים עאדל וראינאה קד עאקבהם פאעתקדנא אנה לם יעאקבהם [אלא באסתחקאק וכקו' אל אבא לא ענש אלא אם כן הוזתיר ואדרכנא בעצ'הא מן א' [אמת] תאלהם להא ומע דלך פלם יסאוי'הא אלכת' פי כמיאתהא...]. מת'ל אלמצות אלמקולה פי סיני ולא [כ'אלף בינהא] פנעלם ען ד'לך אתפאק או אכ'תלאף [מנהא ג'] ייחוד השם ונהי עבודה זרה. וברכת השם תחת קו' ויצו יי' אלהים על האדם. ד' אלצלוה לקולה לאבימלך ויתפלל בעדך ולו לם יערף אלצלוה לם ירגב פיהא מן ג'התה. ואלה' אלנהי ען שבועת שקר כק' ועתה השבעה לי באלהים. ולו כאן יעתקד תסויג אלחנת פי אלאימאן לם יטאלב בהא. ואלו' אלנהי ען קתל אלאנסאן נפסה מן קו' ואך א' דמכם וג' ואלו' אלנהי ען קתל אלאנסאן לגירה כ"ק שופך דם האדם. ואלח' חט'ר אשת איש מן קו' והיא בעולת בעל. ואלט' אנעקאד אלזוג'יה במהר ומתן. ואלו' אלאכ'ת כ"ק אמרי נא אחותי את ואלו' א ואלו' אלנהי ען משכב זכור והרבעת בהמה כ"ק ודבק באשתו ולא בזכור באשה ולא בבהמה וחיה והד'א לאו הבא מכלל עשה אעני אלנהי אלמסתכ'רג' מן אלאמר

נת מצוות על השבועה, והשוות ירושלמי נזיר פ"ט ה"א : אמר ר' יונה, ישראל יש להן היתר חכם, עכ"ל אין להן היתר חכם, וכו'.

131 ב"ק צא ב : ר' אליעזר אומר, מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם.

132 סנהדרין נו ב ; נו א, והמקורות המקבילים.

133 בסנהדרין נח א לומדים מן הפסוק (בראשית ב כד), ודבק באשתו' — ולא באשת חבירו, ושם נו ב, דורש ר' חנינא : בעולת בעל' יש להם, נכנסה לחופה אין להם, ובירושלמי קדושין פ"א ה"א : ר' אבהו בשם ר' אלעזר, כתיב : הנך מת על האשה אשר לקחת והיא בעולת בעל', על הבעולות הן חייבין ואינן חייבין על הארוסות. והשווה לקח טוב, ב טו : גלוי עריות נענש בו אבימלך, דכתיב (שם כ ז) : השב אשת איש. 134 דהיינו כתובה, כמבואר למעלה, ראה הערת 122. בכ"ל ב, כתוב : אנע[קאד] אלזוג'יה במהר ומתן לתנחט'ר עלי גירה : „עריכת הנשואים במהר ומתן, כדי שתיאסר על זולתו". ובכת"י ג, כמו בכת"י א.

135 ראה סנהדרין נח א, ורמב"ם הל' מלכים פ"ט ה"ה. והשוות ירושלמי יבמות פ"א ה"ב, וכן בב"ר פ"ח כד.

136 בכת"י ב, הגירסה : „ולא בבהמה חיה ועוף". ובכת"י ג כלפנינו בכת"י א. בסנהדרין נח א : ודבק, ולא בזכר, והיו לבשר אחד. . . יצאו בהמה וחיה שאין נעשין בשר אחד, ובירושלמי קדושין פ"א ה"א נאמר ודבק באשתו ולא בזכור ולא בבהמה. בבבלי ובירושלמי לא נזכר עוף, וראה רמב"ם הלכות מלכים פ"ט ה"ה : והיו לבשר אחד' — להוציא בהמה חיה ועוף, בדקדוקי סופרים סנהדרין שם אות ד צויינה גירסה מילקוט כ"י : בהמה חיה „ועוף". ראה מאירי לסנהדרין שם (מהדורת א' סופר עמ' 227) : „יצא זוווגו בבהמה חיה ועוף". ועי' תורה שלמה בראשית ב כד, אות' רצו—רצת. 137 בבראשית רבה פרשה יח ה, הוצאת תיאודור עמ' 167 על הפסוק, ודבק באשתו' (בראשית ב כד) מובא מאמר : „אמר ר' איסי, כל איסור שכתוב בבני נח אינו לא בעשה ולא בלא תעשה" ע"כ. ונתקשו המפרשים בבאור המאמר. ויתכן שדברי הגאון שלפנינו מיוסדים על דברי ר' איסי שבב"ר, וזה גם ביאור המאמר : כל איסור שכתוב בבני נח אינו לא בעשה ולא בלא תעשה — במפורש — אלא לאו הבא מכלל עשה, „וכל' לאו דוקא. ועי' סנהדרין (נח ב) : ז' מצוות הן שב ואל תעשה, אבל „קום עשה לא קא חשיב".

והי"ג<sup>138</sup>: על הסירוס, כמו שאמר (שם ח יז): „ושרצו בארץ ופרו הרבו ענל הארץ“<sup>139</sup>. והי"ד: האיסור על הנבילה, כמו שאמר (שם ט ג): „כל רמש אשר הוא חי“<sup>140</sup>. וזה גם כן לאו הבא מכלל עשה כעשה דאמי. ואמרו בתלמוד ארץ ישראל<sup>141</sup>: עשה הוא לא יחויב בו מלקות. והי"ה והי"ו: האיסור על אכילת אבר מן החי ועל הדם, כמו שאמר (שם ט ד): „אך בשר בנפשו דמו“<sup>142</sup>. והי"ז האיסור על הכלאים בבהמות, כמו שאמר (שם ח כ): „ויקח מכל הבהמה הטהורה“<sup>143</sup>... והי"ט: הצווי על הקרבנות מהן<sup>144</sup>. והכ': איסור הגזל, כמו שאמר (שם ו יא): „ותמלא הארץ חמס“, ואמר (שם כא כה): „על אדות באר המים“<sup>145</sup>. כבוד אב ואם, אמר (שם ט כב): „וירא חם ואבי כנען“, ואמר (שם שם, כג): „ויקח שם ויפת את השמלה“<sup>146</sup>. וט' מצוות בשני פסוקים, מאמרו (דברים יח י—יב): „לא ימצא בך... וחובר חבר וג', כי תועבת ה' אלהיך“<sup>147</sup>. וכבר מצאנו באברהם אבינו וזרעו מצוות

138 מכאן ואילך חסר בכ"י ב.

139 המלים „על הארץ“ הושלמו ע"י כ"י ג. ראה סנהדרין נו א, מדתני דבי מנשה, סירוס, דכתיב (בראשית ט ז): „שרצו בארץ ורבו בה“, והגאון מביא את הפסוק (ח יז) ושרצו בארץ וגו'. מדברי הגאון יש ראיה לגירסת ה"ר נתנאל מקינון, שגורס כן בתני דבי מנשה, כפי שמביא ר' חיים בנבנישתי בספרו „חמרא וחיי“ לסנהדרין (נט ב) עמ' רעז, ד"ה והרי פריה ורביה: „פרו ורבו שנכתב גבי בהמה תיה ועוף לכך מוקי לה לסירוס, שכן דרך שמסרסים בהמה ועוף וחיה“. ראה תורה שלמה, בראשית ט ז, אות סו.

140 דרש זה שנבלה אסורה לבן נח מובא בלקח טוב בראשית ט ג, ומביא את הדרש ר' מנחם עזריה מפאנו בספר עשרה מאמרות, מאמר חקור דין ח"ג פרק כא, (מצווה כט) בשם פסיקתא (= לקח טוב). א"כ, בדברי הגאון שלפנינו מקור קדום יותר לדרש זה, ועי' תורה שלמה שם אות יג. וראה רש"י חולין צב ב, בפירוש השני על בשר המת — שהוא בשר מבהמה שמתה. מכאן, שגם דעת רש"י היתה שבן נח אסור בנבלה.

141 ירושלמי בכורים פ"ב ה"א: כל לא תעשה שהוא מכח עשה, עשה הוא. וראה הציונים ביפה עינים בבבלי יבמות נד ב. על הכינוי לירושלמי בשם „תלמוד ארץ ישראל“ ראה מאמרי „שרידים בכת"י מפירושי ר"ש בן חפני“ בספר היובל לחרב א' יונג עמ' רלט לפ' ראה: „ואמר התלמוד הארץ ישראל“. וראה תשובת ר' סעדיה גאון בשערי צדק שער השני סי' ט, שמכנה כן את הירושלמי, וראה ש"א פוננסקי: „ענינים שונים הנוגעים לתקופת הגאונים“ וארשא תרס"ט, מאמר ראשון עמ' 25—26, וראה אוצר הגאונים ברכות ח"ב עמ' 103 ואוצר הגאונים, סוכה עמ' 102 הערה ח. וראה ש' אברמסון, רב נסים גאון, ירושלים תשכ"ה עמ' 12 הערה 1: עמ' 71 הערה 3; עמ' 212—213. וראה עוד בענין הגאונים והירושלמי, תולדות רב נסים — ש"ר.

142 בכה"י ג, באים המספרים: והט"ו והי"ו. דעת ר' חגיגא בן גמליאל סנהדרין נט א, שנאסרו אבר מן החי ודם מן החי, וכן מונה הרמ"ע מפאנו שם: אבר מן החי ואיסור דם, והשווה רמב"ם הל' מלכים פ"ט ה"י—יא, שאסור באבר ובשר מן החי ומותר בדם מן החי. הגאון אינו מזכיר בשר מן החי, וגם חסר מספר שמונה עשרה מן המנין שלפנינו, ואולי היה מקום להוסיף בשר מן החי, ואז יהיו שלוש מצוות כאן, כלומר, חמש עשרה, שש עשרה ושבע עשרה, דהיינו אבר מן החי, דם מן החי, ובשר מן החי. איסור כלאים והבא אתריהן יהיה מספר שמונה עשרה, אולם בכ"י ג המספרים חמש עשרה ושש עשרה הם, „על אבר מן החי ואכילת הדם“. מספר שבע עשרה: כלאים. ובכ"י ההוא מחוקק שורה בין כלאים ובין צווי הקרבנות, כלומר, בין מספר שבע עשרה למספר תשע עשרה. כנראה שהמספר החסר היה שם.

143 סנהדרין נו א: תנא דבי מנשה, כלאים, דכתיב (בראשית ו כ) מהעוף למינהו, ולא

ואלי"ג ען אלסירוס כ"ק ושרצו בארץ ופרו ורבו ע' ואלי"ד אלנהי ען אלמייתה כ"ק כל רמש אשר הוא חי והד'א איצ'א לאו הבא מכלל עשה כעשה דאמי. וקאלו פי תלמוד ארץ יש' עשה הוא לא יג'ב פיה מלקות. ואלה"י ואלי"ו אלנהי ען אכל אבר מן החי וען אדם (?) כ"ק אך בשר בנפשו דמו. ואלי"ז אלנהי ען אלכלאים פי אלחיואן כ"ק ויקח מכל הבהמה הטהורה ... ואלי"ט אלומר באלקרבות מנהא ואלכ' חצ'ר אלגול כ"ק ותמלא הארץ חמס וקאל על אדות באר המים. כבוד אב ואם ק' וירא חם אבי כנען וק' ויקח שם ויפת את השמלה. וט' שראיע פי פסוקין קו' לא ימצא בכ' וחובר חבר וג' כי תועבת י"י אלהיך. וקד וג'דנא פי אברהם אבינו

שיזדווג מין במין אחר, הגאון מבאר את הפסוק: 'ויקח מכל הבהמה הטהורה', לפי הגמרא (זבחים קטז א): "ומי הוו טמאין וטהורין בהתיא שעתא? אמר ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן, מאותן שלא נעבדה בהן עבירה". ואולי סובר הגאון שבן נח נצטווה רק על הרבעת בהמה ולא על עוף, אף שישאל נצטוו גם על עוף, ראה מאירי לסנהדרין גז ב, מהדורת א' סופר, עמ' 224: "בני נח אסורים בהרבעת בהמה בשאינה מינה". וראה ב"ק נה א, שהרבעה בעופות אסורה וכן בירושלמי כלאים פ"א ה"ו. וראה תורת שלמה בראשית א, ס' תרצה. ואולי דעת הגאון בהמה לאו דוקא, כי שם (ח, ז) כתוב גם בעוף, ומכל העוף הטהור'.

144 כפי שעשה נח, וראה ב"ר לד ט: אמר, מפני מה ציוני הקב"ה וריבת בטהורים יותר מן הטמאים אלא להתקרב מהן קרבן, מיד: ויקח מכל הבהמה הטהורה וגו', וראה באמרות טהורות לרמ"ע מפאנו שם דף קד: "הקרבנות לכל הדורות הראשונים היו כמו שאינו מצווה ועושה" ודעת רס"ג, שקרבן, "לא יתכן שקין והבל עשאו מצד עצמם, אלא ודאי צווי מצווה וחוק מחוקק". וראה עוד מקורות בענין צווי הקרבנות, על תרגום רס"ג לתורה" עמ' 110 הערה 463. וראה מהר"ץ תיות במאמר תורת נביאים ב, כל ספרי מהר"צ תיות" ת"א פרק יא דף עב שקרבנות היו בבחינת הוראת שעה לנח ולאבות.

145 והשווה סנהדרין גז א, הדרש מכל עץ הגן (בראשית ב טז), ולא הגול, בלקח טוב בראשית ב טו: "כי אנשי דור המבול מפני החמס נחתם עליהם גזר דין שלא היו נוהגים על המשפטים". והשווה תוספות הרא"ש סנהדרין שם, ד"ה גול, שהקשה למה דבי מנשה לא למדו מדור המבול שלא נחתם גזר דינם אלא על הגול.

146 לפי הכלל שאין עונש אלא אם כן אסר הדבר מקודם, או כלימח מספור הדברים. השווה דברי בעל הלכות גדולות הלכות כבוד אם ואם ובה"ג ברלין עמ' תעט: לא יכנס אדם למרחץ עם אביו וכו'. ר' יהושע אומר משום שיגלו ערוה זה עם זה דכתיב ויכסו את ערות אביהם.

147 וראה סנהדרין (נו ב): רבי יוסי אומר, כל האומר בפרשת כשוף בן נח מוזהר עליו: (דברים יח י—יב): (1) לא ימצא בכ' מעביר ובנו ובתו באש. (2) קוסם קסמים, (3) מעונן, (4) מנחש, (5) ומכשף, (6) וחבר חבר, (7) ושואל אוב, (8) וידעוני, (9) ודורש אל המתים וגו' ובגלל התועבות האלה ה' אלהיך מוריש אותם מפניך, ולא ענש אלא אם כן הזהיר והשווה פירוש של הגאון פ' מקץ מז, טו כי נחש ינחש וגו': "שכבר נצטוו על הנחוש".



אחרות, כמו הירושה <sup>148</sup> והמעשר <sup>149</sup> ונדרים <sup>150</sup> ויבום <sup>151</sup> ובכיה והספד <sup>152</sup> וקבורת המת <sup>153</sup> וזולת זאת.

(יג) ומאמרו: ויענו בני יעקב, יחייב (?) שיהא זה כולל את כל השבטים, אם כי הדיבור היה ליעקב. והנה השבטים התבדלו בלי אביהם (?) יעקב... [לא] יצטרף לכעין זה <sup>154</sup>. ופירשתי: במרמה — בתבולה, כמו (בראשית כז, לה): בא אחיך במרמה, רצונו בו שהוא הערים לקחת את הראוי לו, כי יעקב היה הראוי לבכורה, ולא היה עשו ראוי <sup>155</sup> — עפ"י מאמרו (משלי א, ד—ה): וערמה ותבולות <sup>156</sup>. ומאמרו: אשר מנא, כוונתו שהם היו ראויים לכך בגלל אותו המעשה <sup>157</sup>. (יד) ומאמרו: כי חרפה היא לנו, מקביל למת שאמר ה' ליהושע (יהושע ה, ט): היום גלותי את חרפת <sup>158</sup>.

(טו) ומאמר: אך בזאת, איננו עשיית המילה בלבד, אלא התחייבות המצוות המחייבים עליהם שכן אומרו: אם תהיו כמנו וכמו שאמר (טז): וישבנו אתכם והיינו [לעם אחד]. והזכירו את המילה משום שהיא המופגנת ביותר והמפורסמת ביותר <sup>159</sup> וכדי שנדע שהתבולה בעניין זה במילה הוא להתחלש

<sup>148</sup> אצל אברהם כתוב (בראשית טו ג): והנה בן ביתי יורש אותי, ועוד (שם, שם ד): כי אם אשר יצא ממעיך הוא ירשך, ויתכן עוד, שהכוונה לירושת בכור. ראה בילקוט גר השכלים כ"י ריש פ' תולדות, מובא בתורה שלמה בראשית לח אות לח: "חלק בכור היה לחק לראשונים, וכך גם מקצת הענינים הטבעיים היו קובעים חוקים להם קודם מתן תורה, ומשנתנה התורה, מה שנמצא לטוב העמידה אותו לפי מצבו כמו חלק בכורה ויבום". וראה מדרש אגדה (בראשית לא יד), תעוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו... לפי שאין הבנות יורשות במקום הבנים. וראה תורה שלמה שם אות לא. <sup>149</sup> כמו שנאמר אצל אברהם (שם, יד כ): ויתן לו מעשר מכל, ויעקב אמר (שם, כח כב): וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך. וברמב"ם הל' מלכים פ"ט ה"א, שיצחק הפריש מעשר, והראב"ד השיג ואמר, שראוי לומר שאברהם הפריש מעשר, ראה תורה שלמה שם אות קלב. וראה כפתור ופרח להרב אישתורי הפרחי בתחלת פרק הראשון: האבות הקדושים הם הפרישו מעשר, באברהם ויעקב הדבר בפ"י. וביצחק אמרו ז"ל: וימצא בשנה ההיא מאה שערים' — אומד זה למעשר היה.

<sup>150</sup> על פי הפסוק (שם כח כ): וידר יעקב נדר, מדברי הגאון משמע שמצות לנדור, וכן בב"ר ע, א; ראה תוספות תולין ב, ד"ה אבל. וראה תורה שלמה שם, אות' קמא—קמב, בענין זה.

<sup>151</sup> לפי מה שנאמר (שם לח ח): ויאמר יהודה לאונן בא אל אשת אחיך ויבם אותה, וראה ב"ר פ' פה ה: יהודה התחיל במצות יבום, ועי' תורה שלמה שם אות לח והשיטות השונות בעניין. בלקח טוב פ' וישב לח ח: "מלמד שהיו נוהגים על הייבום קודם מתן תורה ממצוות הדעת". ראה בילקוט סוף משלי: רבות בנות עשו חיל' — שיהודה נצטוו על היבמה. וראה במאמר הנ"ל דברי רס"ג, שנצטוו על היבמה.

<sup>152</sup> הכוונה לכתוב (שם כג ב): ויבא אברהם לספד לשרה ולבכתה, ועיין מאמרו של שו"ל סקו תרביץ תשי"ט עמ' 313. קטע מכ"י בספריית לנינגרד-פירקוביץ מס' 4455 (162), מפירושו הארוך של רב סעדיה גאון על הכתוב הנ"ל אומר רס"ג: "ואמרו לספד לשרה ולבכתה", זה מקצת מחובות המת, שחייב אדם לעשותן בשיעורים שונים: הספד יום אחד, ולבכות ג' ימים, ולאבלות ז' ימים, וגיהוץ ותספורת לשלשים יום, וליכנס לבית השמחה על ההורים שנה". יש לציין שקטע זה ייחס א' הרבני לרב שמואל בן חפני גאון במאמרו בשם "לקוטים מספרי בן חפני מכ"י פטרסבורג", ב"אוצר הטוב" ברלין 1878. ובפירוש הגאון בן חפני ז"ל לקמן פ' ויחי ג, י: ויעש לאביו אבל שבעת ימים, "הודיענו את עתיקותו של חוק האבלות". וראה לקמן לה, כט על חובות ההספד

ונסלה שראיע אכ"ר מת'ל אלירושה והמעשר וגדרים וייבום ובכיה והספד וקבורת המת וגיר ד'לך וקו' ויענו בני יעקב יוג'ב (?) אן יכון ד'לך עאמא לג'מיע אלשבטים ועלי אן אלכ'טאב כאן ליעקב פאן אלשבטים אנפרדו בלא אבוהם (?) יעקב... יד'כל פי שבתה. ופסרת במרמה בחילה מת'ל בא אחיך במרמה יריד בה אנה אחתאל עלי אכ'ד חקה לאן יעקב כאן אלחיקי באלבכורה ולם יכון עשו מסתחק לק' וערמה ותחבולות וק' אשר טמא יעני אנהם אסתחקו ד'לך בד'לך אלפעל וקו' כי חרפה היא לנו גט'יר מא קאל אללה ליהושע היום גלותי את חרפת וקו' אך בואת ליס הוא אמתת'אל אלמילה פקט בל אלתואם אלשראיע אלתואג'בה עליהם לקו' אם תהיו כמנו וכ'ק' וישבנו אתכם והיינו [לעם אחד] ואנמא ד'כרו אלמילה לאנהא אט'הר ואשהר ועלי אן נעלם אן אלחילה פי הד'א אלמעני באלמילה הו לתצ'עף

ספר חובות  
172

והקבורה. יש לציין עוד את השאלות פ' חיי שרה סי' יד : דאילו מאן דשכיב ליה שיכבא מיחייב למיבכיה ולמיספדיה ולמיקבריה דהכי אשכחן באברהם אבונא בעידן דשכיבא שרה בכיה וספדה וקברה דכתיב (בראשית כג ב) ותמת שרה בקרית ארבע וגו'. ע"כ. ענין זה נמצא בהלכות גדולות הגדפס הלכות ברכות ריש פ' מי שמתו, ובה"ג ברלין עמ' 25. ובה"ג מכ"י מילאנו ירושלים תשל"ב בהלכות הספד עמ' 449. 153 ראה בפירושו של הגאון (שם מז כט) : ,אל גא תקברני במצרים, וכן בפסוק (ג י) : ,ויעש לאביו אבל שבעת ימים'.

154 כעין זה ברמב"ן. בניו דברו במקומו לכבודו : ,בעבור היות הדבר להם לקלון, לא רצו שיפתח פיו לדבר בו כלל". וברד"ק פירש שיעקב אבינו לא דבר במרמה, והניח הדבר לבניו. ורבינו עובדיה פירש על הפסוק : (בראשית כד, ג) ויען לבן ובתואל. ,שמתחילה הסכים יעקב שלא לדבר באותו מעשה והניח הדבר עליהם". ובשכל טוב כתב : ,ולמה קפצו לדבר לפני אביהן, שהיו יודעין בו שהוא תם ותסיד ביותר, ולא היה מכריע לשכם ולא מרמה בו, כיון שהשפיל את עצמו כל כך, לכך קפצו לדבר".

155 השווה לקח טוב : ,במרמה, כשם שלקח יעקב הברכה במרמה, והיא חכמה, כך ויענו בני יעקב במרמה. ושמא תאמר ברמיה ת"ל אשר טמא את דינה אחותם, כדין וכשורה עשו".

ספר חובות  
172

156 צרוף מלים בודדות על פי הפסוקים האלה, נראה שכוונת הגאון לפרש ,מרמה" כמו ערמה ותחבולה ולא רמיה. השווה פירוש המשניות לרמב"ם תמורה פרק ה, משנה א : ,והתחבולה המותרת נקראת הערמה, ושאינה מותרת מרמה". וראה בתוספות יום טוב שם שלשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. וכן בתרגומים כאן במרמה, בחוכמא. וכן ברש"י כאן ואצל עשו.

157 השווה הערה 155.

158 בראב"ם מביא באור זה בשם אבי אביו : ,בערלה [כי] שמה חרפה בעדות מאמרו יתעלה ליהושע היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם".

159 השווה דברי ראב"ם בפירושו בפסוק יד : ,כי חרפה היא לנו להתחתן במי שאינו בדתנו ואינו מקיים מה שנצטוינו בו" המשך הדברים חסרים שם בכ"י. יתכן שגם דעת ראב"ם היא שדרשו משכם לקבל יתר המצוות עליהם. וכדברי הגאון כתוב בספר ,מנחת בלולה" : ,אם תהיו כמוני, אמרו תהיו כמונו ולא אמרו אם תמולו בשר ערלתכם רצונם שאצל המילה יקבלו עליהם עול תורה ומצוות".

כוחם ושינצחו אותם ויהא זה בדומה למה שנעשה לשמשון כמו שאמר (שופטים טז, יט): ותגלח את שבע [מתלפות]. אחר כך נאמר שתחבולה זו של השבטים נעשתה על שתי פנים, האחת שזו נעשתה בדרך של עצה נאמנה להיכנס לדת, לא הציעו להם בכפייה, והשני שישלימו מטרותם בין אם יקבלו ובין אם לא יקבלו. ואומרו (טז): ונתנו, בדומה לאומרו (מיכה ה, ו): מצרים נתנו יד (דברי הימים א כט, יד): ומידך נתנו לך<sup>160</sup> ונתנו את בנותינו, תשובה למאמר חמור: והתחתנו אותנו ואומרו: וישבנו אתכם, תשובה למאמר: ואתנו תשבו והיינו לעם אחד. מה שכתבו האבות שהגר... ואין הוא גר שכן אומרו (יבמות מז, ב): אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן לעולם אינו גר עד שימול ויטבול. ואמרו בתיאור מעשה המילה והטבילה בגרים (יבמות מז, ב): קיבל מולין אותו [מיד] נשתיירו בו ציצין המעכבין את המילה חוזרין ומולין אותו שניה נתרפא מטבילין אותו<sup>161</sup> ושני תלמידי חכמים עומדין על גביו ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות טבל ועלה הרי כישראל<sup>161\*</sup> לכל דבריו.

ואומרו (יז): ואם לא תשמעו אלינו נאמר שמה יטען טוען כלפינו שאם היתה אחת הסיבות לקריאתם להם להיכנס בדת באופן שהצלה מהם ולא עשו... להם בהזכרת דינה קל יותר ומפחיד יותר מבלעדין<sup>162</sup>. ומאמר השבטים על דינה: ולקחנו את בתנו והלכנו, אפשר הוא בשפה שיהא זה משפט מיעקב ואלה<sup>163</sup>.

ואומר (יח): וייטבו דבריהם בעיני חמור הוא אחד משני מצבים או שיהיה טוב בעיניהם עניין חוקים אלו בדומה לאומרו (אסתר ב, ד): וייטב הדבר בעיני המלך ויעש כן. או לעוצם התשוקה על שניהם או לשניהם יחד.

ואומרו (יט): ולא אחר הנער כלומר המילה והחל הוא כדי שילכו בעקבותיו כל אנשי העיר כדי שלא יתאחר מכך זמן. וכבר חל עליו שם הגרות אלא שלא נשלם בו<sup>164</sup>. וסוף תקופת ההמתנה הוא י"ב חודש כמו שאמר (יבמות מח, ב): אמר רבי יהושע בן לוי הלוקח עבד מן הגוי ולא רצה למול מגלגל עמו עד שנים עשר חודש וחוזר ומוכרו לגויים... אמר (שמות כג, יב): וינפש בן אמתך והגר בן אמתך זה עבד ערל והגר זה גר תושב<sup>165</sup>. ואומרו: כי חפץ לימד על הרצון בכך והוא נכבד מכל [בית אביו] יתכן שיהיה שחמור התחתן עם בתם אחרי זה בשל... אנשי עירו<sup>166</sup> ואומרו

160 השווה רש"י כאן: ונתנו, נר"ן שניה מודגשת לפי שהיא משמשת במקום שתי נוני"ן ונתנו.

161 בגמרא לפנינו מטבילין אותו, מיד.

161\* בגמרא הרי הוא כישראל לכל דבריו.

162 הכתב יד לא ברור וקשה לעמוד על כוונת הדברים.

163 ראה ברבינו בחיי פסוק יד: אחרי כן אמרו ולקחנו את בתנו כי הם המזכירים במקום אביהם.

164 ראה יבמות מז, ב. כרבי יוסי אינו גר עד שימול ויטבול, וכן ברמב"ם הל' איסורי ביאה פי"ג ה"ו. ומה שכתב: „שחל עליו שם הגרות אלא שלא נשלם בו“ השווה רמב"ם הלכות איסורי ביאה פי"ב ה"א. העבדים שהטבילו אותם לשם עבדות וקבלו עליהם מצוות שהעבדים חייבים בהם, יצאו מכלל העכורים ולכלל ישראל לא באו. ועוד יש לציין קטע מפירושו של הגאון לדברים שפורסם על ידי הרכבי באוצר הטוב שנת תרל"ט עמ' 61 ואלו דבריו: „ואמר ראש הישיבה ז"ל (=רס"ג) בפירוש ואלה המשפטים כי כוונת הכתוב אם אדוני יתן לו אשה היא לשפחה שנתגיירה. אולם יש לשאול נגדו

קואהם פיט'פרו בהם ויכון ד'לך שביה במא פעל בשמשון כ'ק' ותגלח את שבע [מחלפות]. תם נקול אנ הד'א אלמסתעדי מן אלשבטים ג'רי עלי וג'הין אחדהא אנה תם ד'לך עלי וג'ה אלאכ'לאץ פי אלדכ'ול פי אלדין לם ערצ'ו להם במכרוה ואלאכ'ר אנ יתממו גרצ'הם קבלו או לם יקבלו וק' ונתנו ג'ט'ר ק' מצרים נתנו יד. ומידך נתנו לך וק' ונתנו א' בנותינו ג'ואב קול חמור והתחתנו אותנו וק' וישבנו אתכם ג'ואב ק' ואתנו תשבו והיינו לעם אחד מא נקל אלאבא אנ אלגר ... פליס הו אמ' ר' תייה בר אבא אמר ר' יוחנן לעולם אינו גר עד שימול ויטבול. וקאלו פי וצף כיפיה אלמילה ואלטבילה פי אלגרים קיבל מולין אותו ... נשתיירו בו ציצין המעכבין את המילה חוזרין ומולין אותו שנייה נתרפא מטבילין אותו ושני תלמידי חכמ' עומדין על גביו ומודיעין אותו מקצת מצות קלות ומקצת מצות חמורות טבל ועלה הרי כישראל לכל דבריו. וק' אם לא תשמעו אלינו נקול לעל קאיל אנ יקול לנא ואדא כאן אחד אסבאב דעותהם להם אלי אלד'כ'ול פי אלדין עלי ג'הה אלכ'לאץ מנהם פלם ג'עלו מה ... הם להם בד'כר דינה אכ'ף ואריע להם מן גירה וקול אל שבטים ען דינה ולקחנו א' בתינו והלכנו וג'איז פי אללגה אנ יכון ד'לך עבארה ען יעקב ולאה וק' וייטבו דב' בע' חמ' הו אחד חאלין אמא אנ יכון חסן ענדהם מעאני הד'א אלשראיע ג'ט'ר ק' וייטב הדבר בעיני המלך ויעש כן. ואמא לגלטה אלהוא עליהמא אנ להמא ג'מיעא וק' ולא אחר הנער יעני אלכ'תאנה פאבתדי הו ליתבעה ג'מיע אהל אלבלדה לילא יתאכ'ר מן ד'לך מדה פיכון קד וקע עליה אסם אלגרות לכן לא יכמל לה ונהאיה מדה אלאנתצ'אר י'ב' שהרא כ'ק' אמ' ר' יהושע בן לוי הלוקח עבד מן הגוי ולא רצה למול מגלגל עמו עד שנים עשר חודש וחוזר ומוכרו לגוים ... קאל וינפש בן אמתך והגר בן אמתך זה עבד ערל והגר זה גר ותושב. וק' כי חפץ ערף אלתרגיב פי ד'לך והוא נכבד מכל ... ימכן אנ יכון חמור אכ'תתן מעא בנהתם [!] בעד ד'לך בסבב ... אהל קריתת פק' אל שער עירם יעני מוצ'ע אג'תמאע

אם היתה גיורת לא היו הקדמונים אומרים בפרק המניח את הכד, רב נחמן בר יצחק אמר הכא בעבד שנתן לו רבו שפחה כנענית עסקינן וכו'. ע"כ. ומבואר בתורה שלמה כרך יז במלואים דף כ"ח שדעת רס"ג היא שעבד מותר רק בשפחה שטבלה וקבלה מקצת מצוות שעדיין אסורה לבן חורין עד שתשתחרר. ואלו הגאון רשב"ח סובר ששפחה שטבלה אין עליה איסור מן התורה גם לבן חורין כמבואר ברמב"ם הל' איסורי ביאה פ"ב הלכה יא. ועבד מותר בשפחה שאסורה מן התורה לבן חורין כמבואר בב"ק שם. וכן כתב ש. אברמסון — ענינות בספרות הגאונים עמ' 259.

165 יבמות מח, ב. בכ"י, ותושב.

166 כתה"י לקוי וקשה לדעת כוונת הדברים.

(כ): אל שער עירם, כלומר מקום התקבצות אנשי העיר והציבור והראשים כמו שאמר (איוב כט, ז): בצאתי שער עלי קרת וכלל בנאומי להם עשרה עניינים של רצון בהם אומרו (כא): שלמים הם אנשי שלום לא גלחמים בדומה לאומרו שם (נחום א, יב): אם שלמים וכן רבים וכן גגוזו. דוגמתם <sup>167</sup>...

<sup>167</sup>

הפסוקים לד, כז—לא, לפי התרגום הערבי

- (כז) ... תושביה על שטמאו את אמותם.  
 (כח) את צאנם. ובזו (?) את צאנם ובקדם וחמוריהם וכל אשר בעיר...  
 (כט) ואשר בבתייהם.  
 (ל) ויאמרו. ואמר יעקב לשמעון וללוי עשיתם שישמחו לאירי... זכרי אצל יושבי הארץ הכנעני והפריזי... מתי מספר ואם ייקבעו עלי... אני וביתי.  
 (לא) ויאמרו. אמרו לו שניהם... יעשה באחותנו.

### פירוש

אך נצחונם... כעסם וחפזונם של שניהם הרי היא... והכאב... הפצע וכבר נימק זאת באומרו (כה): בהיותם כאבים כלומר עוצם הצער והכאב... (איוב ב, יג): ראו כי גדל הכאב... המקום... וכך אמר (תושע ו, ב)... ביום השלישי [יקימנו ונחיה לפניו] וכך אמר הנביא (תושע ו, א): לכו ונשובה אל ה' כי הוא <sup>168</sup>, ואומרו (תושע ו, ב): יחינו מיומים... ירצה לומר בו כאבי האהבה. וכאומרו בשירה (שיר השירים ח, ח): אחות לבו קטנה. ואומרו: איש חרבו כלומר שהיו להם שלוש עשרה שנים <sup>169</sup> ואומרו: ויבאו על העיר בטה... וכי אין להם מבקש ואומרו: ויבאו על... ואומרו: ויהרגו כל זכר רוצה לאמר בו המבוגרים ואינו כולל את הילדים בכלל זה משום שאין להם חטא ואין עונש עליהם ולא היתה לו הנאה מהריגתם <sup>170</sup> וכבר למדנו שנכללו חמור ושכם באומרו ויהרגו כל זכר ומה משמעות הזכרתם במיוחד ונאמר משום שהם... אנשי העיר כאומרו במדין... (במדבר לא, ח): ואת מלכי מדין <sup>171</sup>. אחר כך... היו ראויים אנשי שכם... שמעון ולוי או לא. ונאמר... אנשי העיר... על... התחייבו... בדת <sup>172</sup> אלא שהוא...  
 (כו) ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו. [לפי שהיתה אנוסה כפויה על דרך הזנות והוא (היה) עושה בבחירתו לכן עונשו ברור והיא פטורה (ולפיכך) לקחו אותה ויצאו ולא ענשו אותה וכבר העיר על זה ר' שמואל בן חפני ז"ל] <sup>173</sup>.  
 (כז) ... בני יעקב באו על החללים, רוצה לומר בו... מי שקדם... הפלשתים... ואומרו: שבו ויבזו ואת אשר בשדה לקחו... והם משלושה מינים חי מדבר... וכסף ורכוש ומקנה, ואשר... כחי המדבר כאומרו (דברי הימים כח, ח): וישבו

<sup>167</sup> חסר בכ"י. ההמשך מכ"י פריז II B7.

<sup>168</sup> המשך הפסוק כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו. יתכן שהסופר בלבב את השורות כאן. כי מן הדין הוא שיתחיל בפסוק א.

<sup>169</sup> ב"ר פרשה פ, י. ובלקח טוב ושכל טוב ומדרש הגדול.

<sup>170</sup> כך באר ראב"ם על פסוק כט: ומאמר ואת כל טפם (ואת נשיהם מורה שהחיו להם את (הנשים ואת) הזכרים בטף כעין מה שצוה (ה') יתעלה לזרעם כשלוכדים עיר.

אהל אלקריה ואלצבור ואלרוסא כ'ק' בצאתי שער עלי קרת ואשתמל כ'טאבתה להם עלי י' מעאני מן אלתרגיב פיהם קו' שלימים הם מסאלמין לא מחארבין גט'יר קו' הנאך אם שלמים וכן רבים וכן גוּזוּ תמת'להם...

### תרגום הפסוקים לד, כז—לא

(כז) ... אהלהא עלי תנג'יס אכ'תהם. (כח) את צאנם נהבו [...] (...) גנמהם ובקרהם וחמירהם וג'מיע [מא] פי אלקריה ומא. (כט) פי מנאזלהם ... (ל) ויאמר [וקאל] יעקב לשמעון וללוי קד אשמתמאני ... ד'כרי ענד סכאן אלבלד אלכנעאני ואלפרז[י]... רהט ד'י עדד קליל פאן אג'תמעו עלי... ואסת... וגי ואהלי. (לא) ויאמרו. קאלא לה... יעמל ב[אכ']תנא.

### פירוש

אמא אנתצארהם... ג'צבהם ועג'לתהמא פהי... ואלוג'ע... אלג'רח וקד עללה כ'ק' [בהיותם] כואבים יעני עט'ם אלהם ואלוג'ע... ראו כי גדל [הכאב]... אלמוצ'ע... [...] סאד וכד'לך קאל... ביום השלישי... וכד'לך קאל אלכ'טאב לכו ונשובה אל י' כי הוא. וק' יחייגו מיומים... יריד בה כאבי אלמחבתה. וכ'ק' פי אל[שירה] אחות לנו קטנה. וקו' איש חרבו יעני אן כאן להם י'ג' סנה וקו' ויבאו על העיר בטח... ואן ליס לתמא טאלב וקו' ויבאו על... וקו' ויהרגו כל זכר יריד בה אלבאלגין ו[ל]א ידכ'ל אלאטפאל פי הד'ה אלג'מלה אד' לא ד'נב להם ולא עקאב עליהם ולא אנשרח בקתלהם וקד עלמנא דכ'ול חמור ושכם תחת קולה ויהרגו כל זכר פמא מעני תפרידהמא פנקול לאנהמא אל... אהל אלבלד כ'ק' פי מדין... ואת מלכי מדין ת'ם... אסתחקו אהל שכם... שמעון ולוי אם לא. פנקול... אהל אלקריה... עלי... אסתוג'בו... פי אלדין לכנה... ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו [לאנהא מגדובה מקהורה עלי צפה אלזנות והו פאעל באכ'תיאר פקצאדה מתעין והי בריה אכדוהא וכרגו דלן מואכדה להא וקד גבה עלי דלך ר' שמואל בן חפני ז"ל] <sup>173</sup> [בני] יעקב באו על החללים. יריד בה... מן קדם למ... הפלשתים... וקו' שבו ויבזו וא' אשר בשדה לקחו... והו ג' צ'רוב חיואן גטאק ומאל ומתאע ואת'את' פאמא... כאלחיואן אלנאטק כ'ק' וישבו בני יש'...

(דברים כ, יג—יד) והכית את כל זכורה לפי חרב רק (הנשים ו) הטף וג'.

171 גם שם כתוב ויהרגו כל זכר ובכל זאת מזכיר במפורש ואת מלכי מדין וגו'.

172 כתב היד לקוי כאן. מן המלים „התחייבו“... „בדת“ נראה שהגאון מדבר על חיובם של חמור ושכם לפי הדת. ראה הערה הבאה.

173 קטע זה מקורו בפירוש ראב"ם לפסוק לא, להלן ויאמרו הכוזנה וג' בשם הגאון בן חפני. ונראה שמקום הבאור הזה הוא כאן על פסוק כו על המלים: ויקחו את דינה מבית שכם ויצאו. כנראה מדבר הגאון על תיובתם של חמור ושכם ופטורה של דינה כפי שכתבתי בהערה הקודמת ועוד, להלן יש לנו באורו של הגאון לפסוק לא, מכת"י בריטיש מוזיאום ואין שם הבאור הזה.

בני ישראל<sup>174</sup> ... מאחיהם ואומרו ... ולקחתה וכבר חלה על החי ... המדבר כאומרו (שמואל א ל, כ): ויקח דויד את<sup>175</sup>.  
 (ל) ...<sup>176</sup> נופל על (החבר) המכוער והנפסד, רצוני לומר, מעשה שהנהגה הטובה מונעת אותה: עכר אבי את הארץ (ש"א יד, כט), אם כי נכון היה כמעשה שאול<sup>177</sup>. ומאמרו: להבאישני, המאסת שמו בין אנשי הארץ התיא והרעת מעמדו בעיניהם, כמאמרו (ש"א כז, יב): ויאמן אכיש ויבדד לאמר הבאש הבאיש בעמו בישראל; ואמר אחיתפל (ש"ב טז, כא): ושמע כל ישראל כי נבאשת<sup>178</sup>. ומאמרו: ונשמדתי, פחד מפני העקירה והשירוש. ולא ראינו שהוא אמר להם: עשיתם דבר לא כשר או דבר אסור, ולא אמר להם: השיבו את מה ששבתם ובזזתם.  
 (לא) ומאמרם: הכוונה, תשובה במקומה, כי היא נקמה על מה שעשה לה ומה שהיו ראויים לו מלבד הסיבה הזאת<sup>179</sup>.

## לה

(א) ומאמרו: עלה<sup>180</sup> בית אל, משום שהוא נבהל מענין מה שקרה [על ידיהם?], בדומה למאמר גד לדוד (ש"ב כד, יח) עלה הקם מזבח לה<sup>181</sup> בגרן ארונה היבוסית. וגם כן כדי לזרוז במה שיועיל לו מהקרבת הקרבנות. הנראה אליך, בשעת חולשת המצב והלב<sup>182</sup>.  
 (ב) ומאמרו: ויאמר [יעקב] אל ביתו, דיבר אל נשיו וילדיו; ואל כל אשר עמו, משרתיו ועבדיו והכפופים לו. ואלה מדרגות התוכחה, להתחיל בקרובים<sup>183</sup>. אח"כ אמר: למה התאחר יעקב בסילוקם (של האלילים) עד הזמן ההוא, ונאמר כי הוא צווה עליהם לחזור בתשובה, וגם כן כיון שנצטוו לעלות אל בית אל נתחייב להתכונן ולדאוג לנפשו, כמאמרו (קהלת ד, יז): שמור רגלך כאשר תלך<sup>184</sup>. ואסר (?) עליהם את עבודת האלילים כמו שעשו יהושע ושמואל<sup>185</sup>. והטהרו, רוצה לומר בו טהרה הכוונה בציות לאל יתגדל ויתעלה, כמאמרו (משלי כב, יא): אוהב טהר לב<sup>186</sup>: ושיפרשו מטומאות הפסילים, כמאמרו (ישעיהו ל, כב): תזרם כמו דוה: ומאמרו (יחזקאל כ, ז): ובגלולי מצרים אל תטמאו; ושיתרחקו מטומאות החטאים, כמאמרו (ויקרא יח, כה): ותטמא הארץ ואפקד עונה. והתרחקות משניהם נקראת ככה (ויקרא טז, ל): לפני ה' טההרו; (תהלים נא, ד): ומחטאתי טהרני; (ירמיהו לג, ח): וטהרתים מכל עונותם<sup>187</sup>; ומאמרו (תהלים יט, י): יראת ה'

174 כ"י מחזק. המשך הפסוק: מאתים אלף נשים בנים ובנות מאחיהם.

175 המשך הפסוק: כל הצאן והבקר וגו'. ע"כ מכ"י פריז II B7.

176 מכאן לפי כ"י בריטיש מוזיאום D43 5559. התחלת הביאור של הפסוק חסר. וכנראה הגאון מבאר כאן את המלה, עכרתם.

177 כלומר גם פה צדקו האחים, אבל מעשה הנקמה הוא נפסד.

178 כעין זה בתרגום רס"ג. בכת"י הבאיש הבאיש בישראל; נבאשתה בה"א בסוף.

179 הראב"ם מביא כאן באור בשם הגאון בן חפני. ונראה שהגאון כתב את הדברים בבאורו לפסוק כו. ויקחו את דינה וגו' שחסר לפנינו. ראה למעלה פסוק כו, והערה 173.

180 בכת"י: על.

181 בכתוב: הקם לה' מזבח.

מאחיהם וקו... ולקייחה קד וקע עלי אלחיואן <sup>175</sup> אלנאטק כ'ק' ויקח דויד את...  
 ...<sup>176</sup> יקע עלי אלשין אלסאסי אעני פעל מא מנעתה אלסיאסה עכר אבי א' הארץ עלי  
 אן אלצואב כאן פי פעל שאול. וקו' להבאישני תקביח ד'כרה פי מא בין אהל ד'לך  
 אלבלד ואסאה חאלה ענדהם כקו' ויאמן אכיש בדוד לא' הבאש הבאיש בעמו יש' וקאל  
 אחיתופל ושמע כל יש' כי נבאשתה וקו' וגשמדתי כ'וף מן אלקלע ואלאסתיצאל  
 ולם נראה קאל עמלתם תראם ולא מתצור ולא ק' להם רדו מא סביתם ונהבתם.  
 וקו' הכו[ו]נה ג'ואבא מוקועא לאנה קצאץ עלי מא פעלה בהא ומא אסתחקה מן  
 גיר הדא אלוג'יה. לה וקו' עלי בית אל למא פוע מן אמר מא ג'רי מ' נט'יר קו' גד לדוד  
 עלה הקם מזבח ליי בג' א' היבוס ואיצ'א ליחת'ה עלי מא ינפעה מן תקריב  
 אלקראבין הנראה אליך פי וקת צ'עף אלחאל ואלקלב. וקו' ויאמר אל ביתו כ'אטב  
 נסאיה ואולאדה ואל כל אש' עמו כ'דאמה ועבדה ותבאעה והד'ה מנאזל אלנאכאר  
 אן יבתדי באלאכ'ין ת'ם קאל לם תאכ'ר יעקב בנפיהא אלי ד'לך אלוקת פנקול אנה  
 אמרתם באלתובה ואיצ'א למא אמר באלצעוד אלי בית אל וג'ב אן יסתעד וינט'ר  
 לגפסה כקו' שמור רגלך כאשר תלך. פאנהאיהם (?) ען עבאדה אלאותאן כמא פעל  
 יהושע ושמואל וטההרו יריד בה אכ'לאץ אלניה פי טאעה אלכ'אלק ג'ל ועז כקו'  
 אהב טהר לב, ואן יעתולו ען נג'אסאת אלנאצנאם כקו' תורם כמו דוה, וקו' ובגילולי  
 מצרים אל תטמאו. ואן יג'תנבו נג'אסאת אלמעאצי כקו' ותטמא הארץ ואפ' עונה,  
 ואג'תנבהמא יוסמי כדלך לפני יי תטה' ומחטאתי טהרני. וטהרתים מכל עונותם  
 וקו' יראת יי טהורה לאל העונה אותי, שוכרא ללמגיב וללמגית' פי אלוקת אלשדה

182 השווה לקח טוב: לפי שהיה מתיירא מיושב הארץ שנאמר להבאישני ביושב הארץ  
 בכנעני ובפרזי, א"ל הקב"ה קום עלה בית אל. קימה יש' לך עלייה יש' לך. וראה ב"ר  
 פרשה פא, א. שהפסוק בא להזכיר ליעקב לשלם את נדחו.

183 ראה שכל טוב: ויאמר יעקב אל ביתו זו נשיו: ואת כל אשר עמו. אלו בניו ועבדיו.  
 וברד"ק: אל ביתו, אל בניו, ואל כל אשר עמו, אלה עבדיו. אולם הראב"ם באר: „הרמז  
 לדעתי במה שאמר ביתו וכל אשר עמו, אל הנלוים עליו לא אל נשיו ובניו". השווה  
 רמב"ן בפסוק ד.

184 סוף הפסוק: אל בית האלהים.

185 יתכן שכוונת הגאון היא כמו שכתב הרמב"ן (פסוק ד) שלא היה כאן הדבור על הסרת  
 תאלילים ממש אלא קריאה לסור ולהתרחק מעבודת אלילים ולהדבק בה' דוגמת יהושע  
 שהזהיר את העם מעבודת אלילים וציום על דבקות בה' (יהושע כג, ז—ח) וכן שמואל  
 הזהירם כך (שמואל א, יב, ו—טו). בדרך זו הלך רבינו בתיי. ויש לציין שרבינו בחיי  
 מביא את הפסוק מקהלת, שמור רגלך וגו' כפי שהגאון מביאו.

186 בראב"ם: „ומאמרו וטההרו, או יהיה רמז שיטהרו מטומאת עבודה זרה הרוחנית".  
 זה כדברי הגאון.

187 בכתוב: עונם.



טהורה<sup>188</sup>.

(ג) לאל העינה אותי, תודה לעונה ולמושיע בעת הצרה.  
 (ד) ויטמן אותם, מן הדין שהוא כבר ניפצם ושיברם לפני קברו אותם כדי שיבטל את העבודות להם, עפ"י מאמר החכמים (תוספתא ע"ז פ"ו ה"ב) כיצד מבטלה? ר' מאיר אומר עד שי[כה בקורנס] ויחבל<sup>189</sup>. ר' שמעון אומר אפילו דחאה<sup>190</sup> והפילה. ואסור שנאמין כי הוא קבר אותם שלמים, ולא כל שכן תחת העץ, כי הוא אחד ממניי האשרה. ואמרו (עבודה זרה מת, א): מעשה בצידן באילן שהיו עובדין אותו ומצאו תחתיו גל, אמר להם ר' שמעון בדקו את הגל הזה ובדקו<sup>191</sup> ומצאו בו צורה, אמר להם הואיל ולצורה הן עובדין נתיר להם את האילן. והצורה המתקנת ביותר של איבוד עבודה זרה היא השלכתה בים עמוק לבל תימצא ותיעבד, עפ"י מאמרם (עבודה זרה מא, א): המוצא שברי צלמים הרי אלו מותרים. מצא תבנית יד ותבנית רגל הרי הן אסורין מפני שכיוצא בהן נעבד. (שם מב, ב) המוצא כלין ועליהן צורת החמה צורת הלבנה צורת הדרקון<sup>192</sup> יוליכם לים המלח. וכיון שלא היה בקרבת אבינו (?) יעקב הים<sup>193</sup>, בחר בקבורה<sup>194</sup>, ומן הדין הוא שקבירתו אותם היתה סודית, שלא ידעה עליה שום ברית<sup>195</sup>.

(ז) ויקרא למקום המקום של (בראשית כח, י) „במקום“<sup>196</sup>, כי שם נגלו אליו.  
 (ח) ונשאל על אודות דבורה מה היתה עושה אצלו, ואמרו אבותינו<sup>197</sup>: שרבקה אמו שלחה אותה אליו בדורשה את בואו אליה ובקימה את הבטחתה לו במאמרה (בראשית כז, מה): ושלחתי ולקחתיך משם, אחרי מאמרה (שם) עד שוב אף אחיך. ולא ראינו שאחיו חזר בו משנאתו, כיון שהוא הלך לקראתו לרעה. — נאמר, כי יתכן שהוא היה מראה לאמו, ששנאתו כבר חלפה, בדרך ערמה. וכאשר נודע לו על חזרת יעקב, הלך לקראתו לרעה בלי נוכחות אמו.

188 רבינו בחיי כותב: „והטהרו. למדך הכתוב כי העון קרוי טומאה, וכתוב ובגלולי מצרים אל תטמאו. ומי שעווב העון נקרא טהור שנאמר: מכל חטאתיכם לפני ה' טהרו, וכתוב המעט לנו את עון פעור אשר לא טהרנו ממנו (יהושע כב, יז) ודוד ע"ה אמר: תחטאני באזוב ואטהר (תהלים נא, ט) וכתוב (שם, נא, ד) ומחטאתי טהרני“. רבינו בחיי שאב מדברי הגאון, אולם שנה במקצת בהבאת הכתובים.

189 בראב"ם מביא: „תחת האלה. מה שנתנו לו טמינת איבוד מן המציאות לא טמינת גניזה, כמו שביאר ר' שמואל בן חפני ז"ל“.

בכ"י האותיות שבמרובעות מוטושטשות. אבל נראה שכך צריך לקרא. הגרסא שלפנינו בדברי הגאון היא כפי שנמצאת בדפוסים שלנו של התוספתא. בכ"י ערפורט (פ"ה ה"ז) הגרסא: „עד שיכה בקורנס ויאכל“. צוקרמנדל ציין שם שגם בכ"י ווינה הגרסא כמו בדפוסים. וראה ר"ש ליברמן תוספתא ראשונים עמ' 196 שמביא גרסא ממדרש בערבית כ"י: „כיצד מפילה ר' מאיר אומר עד שיכה בקורנס“.

190 בכ"י נוספו בין השיטין שתל מילים, אחת בלתי ברורה והשניה „והפילה“. יש רק לשער שהמלה הבלתי ברורה היא המלה „סטרטה“ שנמצאת בכל הנוסחאות של התוספתא, ואז תהיה גרסת הגאון בתוספתא כך: „ר' שמעון אומר אפילו סטרטה דחאה והפילה“. הגרסא בדפוסים: „ר' שמעון אומר אפילו רואה סטרטה ונפלה“. בציוני נוסחאות כ"י שם במקום „רואה“, „דחה וסטרטה“. בכ"י ערפורט: „ר' שמעון אומר אפילו דחאה וסטרטה ונפלה“. ויתכן שיש קצת חידוש בגרסת הגאון „והפילה“. לפי הגרסאות האחרות מתיר ר"ש אפילו נפלה מעצמה והנכרי עומד במקומו ואינו אומר כלום זה נקרא כבר

ויטמן אתם וגב יכן קד השמהא וכסרהא קבל דפנהא ליבטל עבאדאתהא לקו אלחכמ' כיצד מבטלה ר' מאיר אומר עד ש... ויחבל ר' שמעון אומר אפלו דחאה והפילה (?) ולא יג' נעתקד אנה דפנהא עלי צחתהא ולא סימא תחת אלשג'רה לאנה אחד אנואע אלאשרה וקאלו מעש' בצירן באלן שהיו עובדין את[ו] ומצאו תחתיו גל אמר להם ר' שמעון בדקו את הגל הזה ובדקו ומצאו בו צורה אמר להם הואיל ולצורה הן עובדין נתיר להם את האילן ואחכם אנואע אבד אל עבודה ו' רמיהא פי בחר עמיק חתי לא תוגיד פתעבד לקו' המוציא שברי צלמים הרי אלו מותרים, מצא תבנית יד ותבנית רגל הרי הן אסורין מפני שכיוצא בהן נעבד המוציא כלין ועליהן צורת החמה צורת תלבנה צו' הדרקון יוליכם לים המלח ולם יך' באלקרב מן אבן ? יעקב אלבחר פאכ'תאר אלדפן ויג'ב יך' דפנה להא מכ'תומא לם יעלם בה מכלוק ויקרא למקום מקאם במקום כי שם נגלו אליו, ונסל ען דבורה איש כאנת תעמל ענדה פקאלו אלאבא אן רבקה אמה וג'הת בהא אליה תקתצי מג'יה אליאה ותפי בועדה לה פי קו' ושלחתי ולק' משם בעד קו' א' עד שוב אף אחיך, ולם נרא אכ'יה רגע ען סכ'טה אד' כאן קצדה באלמכרוה קלנא יג'וז אן יך' יצהר לאמה אן סכ'טה... זאל עלי ג'הת אלחילה פלמא בלגה רג'וע יעקב קצדה באלמכרוה בגיר חצ'רה אמה וקו'

- בטול. כך פירש בעל חסדי דוד על התוספתא את דעת ר"ש שמקל בזה. אולם לפי גרסת הגאון שלפנינו דוקא „הפילה” בכוונה ותנכרי אינו מגיב, נקרא בטול.
- 191 במשנה, במשנה בירושלמי ובגמרא לפנינו : ובדקוהו.
- 192 במשנה שבדפוסים ובתלמוד : דרקון. אבל במשנה שבירושלמי, ובכתב יד קאופמן : הדרקון.
- 193 בשולי הגליון כתוב : נהר (?) או ים, בחר וכו' מדברי הגאון משמע שאבוד עבודה זרה הוא על ידי השלכה לכל ים או מים עמוקים, ואף בלי שחיקה. השווה תוספות עבודה זרה מג, ב ד"ה שוחק, ופסחים כח, ד"ה ע"ז, ובית יוסף טור יורה דעה סי' קמו. וראה פירוש הב"ת שם לשיטת הר"ף שהלכה כחכמים, בלי המחלוקת של רבה ורב יוסף. ויתכן שכך היא גם דעת הגאון.
- 194 ראה רמב"ן שהקשה שע"ז ומשמשיה אינן מן הנקברים. וראה ברבינו בחיי שמביא את הבאור של הגאון : „... או יש לפרש כי אפילו היתה ע"ג ממש שהיא אסורה בהנאה לא היה בידו להוליכה לים המלח כי בדרך היה ואי אפשר לו זה”.
- 195 ראה בלקח טוב ובשכל טוב : טמאם שלא יכשלו בהם אחרים.
- 196 כן ברשב"ם וספורנו שהכוונה למקום הידוע שהקים שם מצבה. והשווה מה שכתב הגאון בבאורו בפ' ויצא כח יא ויפגע במקום.
- 197 באור דלקמן מחבא בלקח טוב וברש"י כאן בשם ר' משה הדרשן, (חי בערך ד"א ת"ת. ראה בראשית רבתי במהדורת ר' חנוך אלבק במבוא.) לפנינו א"כ נזכר מקור קדום של המדרש הזה. בראב"ם מובא : „ואמרו בהליכת דבורה אליו כ" רבקה שלחה אותה כדי שתביא אותו כמו שאמרה ושלחתי ולקחתיך”.

(י) ומאמרו: ולא יקרא עוד שמך <sup>198</sup> יש לו ג' פירושים: לעולם, עוד (?). ... בלבד <sup>199</sup>, הוא ביעקב כיון שאין הוא שלילה. ... אחרי האישור שהוא, שהרי אז זה יהיה סותר. ואין הוא אלא ... באמונה (התחיבות ?) ... הבדלת שם יעקב זולת שם ישראל, בגלל אמרו: כי אם <sup>200</sup> ... (ט) ... במה שהנה הוא מבארו בעניין הברכות, אפשר שנאמר כי הוא ברכה במקום זה משום שהוא המקום המיוחד וכפי שאמר (תהלים קכח, ה): יברכך יי מציון. ואמר אחריו (שם שם, ו): וראה בנים לבניך וכן על מנת שירים על נס את הברכות שבירכו יצחק ויבטל ההתנצחות בעניין הספק שנסתפק בו. ואילו תחילת דבריו, כאמרו אליו (בראשית לה, י): שמך יעקב, עם פרסום הדבר, הרי רושם הוא קיום שם זה בעבורו, אלא שהוא מוסיף אליו [ישראל]. וביארתי: לא יקרא עוד שמך יעקב לא יאמר יעקב בלבד משום שלמלה „עוד“ שלושה ביאורים. רובה לעולם, כאמרו (בראשית ט, טו): ולא יהיה עוד המים. (ישעיהו סב, ד): לא יאמר לך עוד עזובה ולא רצך לא יאמר עוד שממה. (שם ל, כ): ולא יכנף עוד מוריד. (שם לב, ה): לא יאמר עוד לנבל נדיב. (יחזקאל כח, כד): ולא יהיה עוד לבית ישראל סלון ממאיר, והדומים להם. והשני עוד באורו גם כן כאמרו (שמות יא, א) עוד נגע אחד. ואמרו (יחזקאל ה, ד): ומהם עוד תקח. והשלישי עוד ביאורו בלבד כאמרו (ירמיהו ג, טז): לא יאמרו עוד ארון ברית יי ולא יעלה על לב. אין לנו לבארו לעולם ואף לא נבארו גם כן אלא ביאורו שהוא לא ... [ברית יי] בלבד אלא עם ירושלם כפי שאמר (ירמיהו ג, יז): בעת [ההיא יקראו] לירושלים כסא יי. ואמרו: לא יקרא עוד שמך יעקב ואין הוא שלילתו בכל אופן, אחרי הקיום הזה, שבכך תהיה סתירה, אלא הוא שלילת הדעה שהוא התייחד בשם יעקב ללא השם ישראל, שכן הוא אומר (שם שם): כי אם ישראל יהיה ש[מך] כלומר עם השם יעקב. ואין דבר זה מחייב שלא יאמר יעקב אלא אם אתו השם ישראל, ורק אם קיבץ אותם יחד, וכאמרו (ישעיהו מח, יב): שמע אלי יעקב וישראל מקוראי. ואמר ירמיהו (ירמיהו ל, י): ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם יי ואל תחת ישראל. והשם ישראל בא לבדו כדבר אליהו (מלכים א יח, לו): יי אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע. וכך בא השם יעקב לבדו כאמרו (ירמיהו ל, י): ושב יעקב ושקט ושאנן. (ישעיהו ב, ו): כי גטשת עמך בית (ישראל) [יעקב]. (ישעיהו ב, ה): בית יעקב לכו ונלכה באור יי. ויהא זה בדומה לדבר האל יתעלה (ירמיהו טז, יד—טו): לכן הגה ימים באים

198 צ"ל: לא יקרא שמך עוד.

199 רס"ג מתרגם: ולא יקרא שמך עוד יעקב — „לא יקרא שמך עוד יעקב בלבד“ רס"ג אינו מפרש את המלה „עוד“ — „בלבד“ אלא מוסיף את המלה „בלבד“ כדרכו בתרגומו לפי מדת דרך קצרה. בדרך זו הלך הראב"ם בפירושו: „לא יקרא שמך עוד יעקב — טעמו, לא יקרא עוד שמך יעקב בלבד“, וכן כתב הראב"ע (שמות ו, ג) ושמי ה' לא נודעתי להם, אמר רב סעדיה גאון כי תחסר באחרונה מלת לבדו, כאלו אמר ובשמי ה' לבדו לא נודעתי להם. ... וכמוהו לפי דעתו (כלומר של רס"ג, כך מעתיק דירנבורג בתרגום רס"ג שמות שם, הערה ד. למרות שבדפוס הראב"ע כתוב „לפי דעתי“. וכן תקן הראב"ע א. ויזנברג במהדורתו של פירוש ראב"ם כאן הערה 61). לא יעקב לבדו יאמר עוד שמך „כי אם ישראל משתתף עמך“. וראה מ. צוקר „על תרגום רס"ג לתורה“ עמ' 242 על הפסוק שמות ו, ג. אולם הגאון רשב"ח מפרש את המלה „עוד“ כאן „בלבד“, ולא כתוספת מלה כדעתו של רס"ג. רבינו בחיי מביא הפירוש שלפנינו בשם

ולא יקרא עוד ש' לה ג' תפאסיר אבדא זיא[דה?] ... פקט הו פי יעקב לאן ליס הוא נפי ... ג'ה בעד ד'לך אלא'באת פיד' נקיצ'א ואנמא ... פי אעתקאד ... תפרידא אסם יעקב בגיר אסם ישראל לקו' כי אם ... במא<sup>200</sup> הוד'א ישרחה מן אלברכות יחתמל אן נקול אנה ברכה פי הדיא אלמוצ'ע לאנה אלמכאן אלכיאץ וכמא קאל יברכך יי מציון. וקאל בעדה וראה בנים לבניך. ואיצ'א לישייד ברכות יצחק לה ויזיל אלמרא פי אשתבאה עליה. ואבתדאה כקו' לה שמך יעקב מע אנשהאר ד'לך אנמא תאת'ירה את'באת הד'א אלאסם לה ועלי אנה סיציף אליה [ישראל]. ופסרת לא יקרא עוד שמך יעקב לא יוקאל אסמך יעקב פקט לאן ללפט'ה עוד ג' תפאסיר אכת'רהא אבדא כק' ולא יהיה עוד המים לא יאמר לך עוד עזובה ולא רצך לא יאמר עוד שממה. ולא יכנף עוד מוריך. לא יאמר עוד לנבל נדיב ולא יהיה עוד לבית יש' סלון ממאיר. ואמת'אלתמא. ואלב' עוד תפסירה איצ'א כק' עוד נגע אחד. וקו' ומהם עוד תקת. ואלג' עוד תפסירה פקט כק' לא יאמרו עוד ארון ברית יי. ולא יעלה על לב לא יג'ו אן נפסרה אבדא ולא נפסרה איצ'א ולאכנ תפסירה אנה לא א... [ברית יי] פקט לאכנ ירושלם כמא קאל בעת ההיא יקראו לירוש' כסא יי פקו' לא יקרא עוד שמך יעקב ליס הו נפי עלי כל וג'ה בעד ד'לך אלא'באת פיכון נקיצ'א ואנמא הו נפי אעתקאד תפרידה באסם יעקב בגיר אסם יש' לקו' כי אם ישראל יהיה ש[מך] יעני מע אסם יעקב וליס ילום מן ד'לך אן לא יקאל יעקב אלא ומעה יש' פאן קד יג'מעהמא ג'מיעא וכק' שמע אלי יעקב ויש' מקוראי. וקאל ירמיהו ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם יי ואל תחת יש'. וקד יפרד ישראל פקול אליהו יי אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע. וכד'לך קד יפרד יעקב כק' ושב יעקב ושקט ושאנן. כי נטשת עמך בית ישראל. בית יעקב לכו ונלכה באור יי. ויכון הד'א נט'יר קול אללה תע' לכן הנה ימים באים [נאם יי] ולא יאמר עוד חי יי אשר העלה את

רבינו חננאל, ואלו דבריו: „לא יקרא שמך עוד יעקב, ורבינו חננאל פירש שקרא שמו ישראל מוסף על יעקב, כי מלת „עוד“ פירושו בלבד, לאמר לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, כלומר יעקב וישראל“. ראה מאמרי „רב שמואל בן תפני גאון מקור לרבינו בחיי על התורה“. ארשת ה. והשווה ריב"ג שרש, עוד. 200 עד כאן מכת"י בריטיש מוזיאום. מכאן ואילך מכת"י של שני עמודים שמצאתי בספריית קמברידג', וסמוני עכשיו T-S Arabic 22.18. העמודים האלה הם מהגאון ובהעתקה יותר שלמה מוזי שבכ"י בריטיש מוזיאום, כבר הוכחתי למעלה (סוף הערה 14 והערה 16) שהסופר מכתב יד בריטיש מוזיאום קצר וקצץ בפירוש הגאון. בכתב יד קמברידג' בא הבאור של שלשת המובנים למלת „עוד“ במלואו ואין ספק שזה מדברי הגאון. יתכן שכת"י זה היה לפני מ. צוקר, ראה „על תרגום רס"ג" עמ' 321. לפי השערתו הקטע הוא מרשב"ח גאון. אולם המובאה בספרו היא מקוטעת וגם אין שום סימון של הכת"י. עיקר טעמו של הגאון שהשם יעקב נשאר מה שאין כן באברהם, מן הכתוב כאן ויאמר לו אלהים שמך יעקב, כלומר השם הזה קיים. ובאור זה נמצא גם במדרש הגדול כאן בשם ר' אלעזר. מ. מרגליות ציין שם — מקורו נעלם.